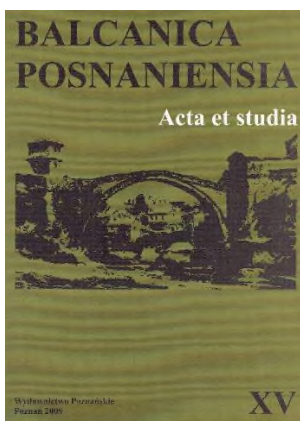

Wolińska Teresa, *Wareg w Bizancjum. Sycylijska przygoda Haralda Hardraade*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 15, s. 65–86.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.15.7>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/53087>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

WAREG W BIZANCJUM. SYCYLIJSKA PRZYGODA HARALDA HARDRAADE

TERESA WOLIŃSKA

ABSTRACT. Teresa Wolińska, *Wareg w Bizancjum. Sycylijska przygoda Haralda Hardraade (A Varangian in Byzantium. Harald Hardraade's sicilian adventure)*.

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XV, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 65-86, ISBN 978-83-7177-519-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Teresa Wolińska, Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego (University of Łódź), ul. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, Polska-Poland.

Zanim Harald Sigurdsson, przyrodni brat Olafa Świętego i jeden z rywali Wilhelma Zdobywcy w walce o Anglię (1066), sięgnął po tron rodzinnej Norwegii (1047-1066), losy rzuciły go daleko od domu. W chwili, gdy wracał do kraju, by zażądać udziału we władzy od swego bratanka Magnusa Olafsona, miał za sobą między innymi blisko dziesięcioletnią (około 1033-1042) służbę na żołdzie władców wschodniego cesarstwa. Choć nie nosił jeszcze wówczas przydomka Hardraade (Srogi, dosłownie: twarde prawo¹), pod którym jest powszechnie znany, pozwolę sobie go używać w niniejszym artykule.

Bizantyński etap kariery Haralda potwierdzają z jednej strony sagi, z drugiej zaś źródła bizantyńskie, którym jest anonimowy traktat noszący tytuł *Pouczenie dla cesarza*².

¹ „Hard Ruler” (A. Kazhdan, Ch.M. Brand, *Harold Hardrada*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium* [dalej: ODB], vol. 2, s. 902); „Harald the Severe” (S. Blöndal, *The Last Exploits of Harald Sigurdsson in Greek Service*, „Classica et mediaevalia”, 2 (1939), s. 1; „Harald the Ruthless” (Y. Cohat, *The Vikings Lords of the Seas*, London 1992, s. 116); „Harald le Sévère” (Musset Lucien, *Les invasions. Le seconde assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe-Xie siècles)*, Paris 1965, s. 103); „Harald l'Impitoyable” (*La Saga de Harald l'Impitoyable*, ed., trad. R. Boyer, Paris 1979 [dalej: *Saga*]).

² Λῆγος νοθετητικῆς πρᾶς βασιλέα, ed. V.G. Vassilievsky, V. Jernstedt, St. Petersburg 1896 [reprint: Amsterdam 1965] [dalej: *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt]. Dysponujemy również dwoma innymi wydaniem: *Sovety i rasskazy Kekavmena*, ed. V.G. Vassilievsky, Graz 1956 [=Byzantinische Geschichtsschreiber 5]; *Kekaumen, Sovety i rasskazy. Poucenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, ed. G.G. Litavrina, Sankt-Perersburg 2003 [dalej: *Pouczenie*, ed. Litavrin]. Na temat znaczenia tego źródła vide D. Obolensky, *The Byzantine sources on the Scandinavians in Eastern Europe* [w:] *Varagian Problems*, „Scando-slavica”, Supplementum I, Copenhagen 1970, s. 162.

Saga o Haraldzie zachowała się w kilku różnych redakcjach³, wśród których szczególną rolę odgrywa *Heimskringla* pióra Snorriego Sturlsona⁴. Ten ostatni zaczerpnął informacje o czynach wodza z poezji skaldów oraz z tradycji ustnej, między innymi od potomków towarzyszy Haralda⁵. Z kolei autor *Pouczenia dla cesarza* u boku Haralda uczestniczył w walkach na Bałkanach⁶, a niewykluczone, że brał też udział w działaniach na Sycylii⁷. Mógł zatem podać wiadomości wiarygodne, z pierwszej ręki.

Bohater niniejszego tekstu nie opuścił kraju z własnej woli, lecz został do tego zmuszony po bitwie pod Stiklestad (1030), w której zginął król Olaf⁸. Piętnastoletni wówczas Harald został ranny i całą zimę ukrywał się w lasach⁹. Wiosną następnego roku (1031) poszukał schronienia u Jarosława Mądrego¹⁰. Jak wielu jego rodaków zaciągnął się na jego służbę w charakterze najemnika i towarzyszył księciu w jego wyprawach. Prawdopodobnie brał udział także w walkach z Polską o Grody Czerwieńskie¹¹. Zapewne już wówczas zaproponowano mu małżeństwo z Elżbietą, córką Jarosława.

³ Są to między innymi Hrokkinkinna, Flateyrbók, Morkinskinna, Heimskringla (V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja i variago-anglijskaja družyna v Konstantinopole v XI i XII vv.*, [w:] *Trudy*, t. I, St. Petersburg 1908, s. 258, A. Poppe, *La dernière expedition russe contre Constantinople*, cz. 1, „Byzantinoslavica” 32 (1971), s. 23-24).

⁴ W niniejszym artykule korzystam z przekładu R. Boyera na język francuski (vide pełny zapis w przypisie 1). Dysponujemy też starszym przekładem na język angielski (*Heimskringla or The Chronicle of the Kings of Norway*, transl. S. Laing, London 1844). Dzieło Snorriego powstało między 1220 a 1230 rokiem (J. Shepard, *A Note on Harold Hardraada: the Date of his Arrival at Byzantium*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 22 (1973), s. 146). Szerzej o Snorrim Sturlsonie V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 252-257. Ten ostatni uczony uważał *Heimskringlę* za najstarszą redakcję sagi (Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 259).

⁵ Z Haraldem było w Bizancjum dwu Islandczyków z których jeden, Haldor, rozpowszechnił opowieść o wydarzeniach wśród mieszkańców Islandii. Był on przodkiem Snorriego. Na temat znaczenia poezji skaldów dla poznania roli Normanów w cesarstwie szerzej pisze V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 258 i 267). Autor ten podkreślił, iż autorytetem dla badaczy nie jest saga, lecz jej źródła, czyli właśnie teksty skaldów.

⁶ Sam o tym wspomniął – *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97.

⁷ Problem autorstwa *Pouczenia dla cesarza* ciągle czeka na rozstrzygnięcie. Niekiedy przypisuje się je wodzowi armeńskiego pochodzenia, Kekaumenowi Katakalonowi, który w kampanii sycylijskiej bronił Mesyny. Autorem wspomnianego traktatu mógł być także niejaki Nikoulitza (A. Vasilevski, *The Opening Stages of the Anglo-Saxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century*, „Annales de l' Institute Kondakov” (Seminarium Kondakovianum), t. 9, Praga 1937, s. 65-67.

⁸ *Saga*, cap. 1; K. Larsen, *A History of Norway*, New York 1950, s. 104; T.D. Kendrick, *A History of the Vikings*, London 1968, s. 167, 172; I. Shepard, *A Note*, s. 147.

⁹ *Saga*, cap. 2.

¹⁰ Szedł w ślady Olafa Świętego, który wcześniej udał się do Jarosława z prośbą o posiłki. Otrzymał je, ale nie zwyciężył pod Stiklestad (T.D. Kendrick, *A History*, s. 167).

¹¹ *Saga*, cap. 2.

Po trzech latach spędzonych na Rusi¹² Harald zdecydował się poszukać szczęścia w Konstantynopolu¹³. Powodem jego wyprawy nad Bosfor była nadzieja szybkiego wzbogacenia się, chociaż źródła wskazują też na inne czynniki, na przykład chęć poznania specyfiki rządów w Bizancjum¹⁴. Jego dalsze losy pokazały, że nie zamierzał osiedlić się w cesarstwie, lecz jedynie zdobyć tu majątek¹⁵. Nie był w tym względzie osamotniony wśród Normanów.

Poszukiwanie przez Rusów i Waregów bogactw i kariery w cesarstwie bizantyńskim miało już długą tradycję. W chwili, gdy Harald zjawił się w jego granicach, co miało miejsce latem 1034 roku¹⁶, wielu jego pobratymców już służyło władcom Konstantynopola¹⁷. Idąc w ich ślady Harald wstąpił na służbę cesarzowej Zoe i jej męża, Michała IV Pafla-gończyka (1034-1041)¹⁸. Przyjęto go tym chętniej, że nie przybywał sam, przyprowadził

¹² Niektórzy badacze dla określenia okresu jego pobytu u Jarosława posługują się analizą słowa *pólútasvarf*, użytego przez Snorriego (*Saga*, cap. 16). Według niego, każdorazowo po śmierci cesarza bizantyńskiego Waregowie korzystali z prawa do grabieży cesarskiego pałacu. Uczeń wykazuje jednak, że Snorri mylił się, że mamy do czynienia z obowiązującym na Rusi zwyczajem objeżdżania przez panującego jego ziem (A. Stender-Petersen, *Le mot varègue Pólútasvarf*, „Classica et Mediaevalia” 3 (1940), s. 1-19; Shepard, *A Note*, s. 145-146, 149). Jeśli zatem Harald podczas pobytu u Jarosława uczestniczył w trzech takich objazdach, odbywających się od jesieni do wiosny, to miało to miejsce odpowiednio na przełomie 1031-1032, 1032-1033 i 1033-1034. Termin *pólútasvarf* analizował też S. Blöndal, w kontekście wynagrodzenia Waregów na służbie bizantyńskiej. Jego zdaniem należy go wiązać z powierzaniem Waregom poboru podatków przez cesarza (*The Last Explaits*, s. 6-11, szczeg. 8-10).

¹³ W sadze stolica cesarstwa nazywana jest Miklagarth. Harald wybrał drogę morską, o czym zaświadcza skald Bölverk cytowany przez Snorriego (*Saga*, cap. 2). Inne dane znajdują się w pozostałych redakcjach sag, lecz są one w tym wypadku mniej wiarygodne. Na temat drogi, jaką przebył wódz V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 258-259.

¹⁴ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97. Autor bizantyński twierdzi ponadto, że Harald chciał złożyć hołd cesarzowi. V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 263) słusznie zauważył, że wówczas na Rusi zapanował pokój, także w relacjach z sąsiadami, co dla najemnika oznaczało brak możliwości dalszej kariery. Co miał robić młody książę w Kijowie – pytał retorycznie uczony.

¹⁵ E. Albu Hanawalt, *Scandinavians in Byzantium*, [w:] *Peace and war in Byzantium*, ed. T.S. Miller, J. Nesbitt, Washington 1995, s. 114-122.

¹⁶ Na temat daty przybycia Harald do Konstantynopola I.-J. Shepard, *A Note*, szczeg. s. 149-150; K. Cigaar, *Harald Hardrada: his Expedition against the Pechenegs*, „Balkan Studies” 21 1980, s. 385; I. Dujčev, *Les Normands à Byzance et dans la péninsule de Balkans* [w:] *Varagian Problems, Scando-slavica*, Supplementum I, Copenhagen 1970, s. 1204; A.T. Kazhdan, Ch. Brand, *Harold Hardrada*, s. 902.

¹⁷ Wiemy na przykład, że w tym czasie w Tracji stacjonował oddział wareski (Joannes Scilitzes, *Synopsis Historion*, ed. I. Thurn, Berlin 1973, s. 394 [dalej: Skylitzes], V.G. Vassilievsky, *Varlaga-russkaja*, s. 263). Fakt, iż zarówno w cesarstwie, jak i w Italii równocześnie przebywały różne grupy najemników ze Skandynawii i Normandii utrudnia ich identyfikację. Dodatkowym problemem są kwestie stosowanego w źródłach nazewnictwa. Nie zawsze wiadomo, kto kryje się pod pojęciami Waregowie, Rusowie, Normanowie. E. Albu Hanawalt, *Scandinavians*, s. 115; S. Franklin, *Vikings*, ODB, t. III, s. 2167.

¹⁸ Snorri Sturlson przypisuje główną rolę w zatrudnieniu Harald cesarzowej Zoe. Jej męża określa przydomkiem Katalaktus (*Saga*, cap. 3). O podróży Harald do Konstantynopola wiedział też Adam z Bremy, który zanotował: *Haroldus quidam frater Olaph regis et martyris, vivente adhuc germano patriam egressus Constantynopolim exul abiit. Ubi miles imperatoris effectus multa prelia contra Saracenos in mari et Scitas in terra gessit, fortis vehementer. itudine clarus et divitiis auctus vehementer.*

ze sobą 500 ludzi, jak na owe czasy liczbę całkiem znaczną¹⁹. Służył po kolei trzem cesarzom (Michałowi IV, Michałowi V i Konstantynowi IX Monomachowi), uczestniczył w licznych kampaniach, niekiedy samodzielnie, innym razem pod dowództwem Jerzego Maniakesa, jednego z najwybitniejszych wodzów bizantyńskich XI wieku.

Snori Sturlson zaświadcza, że na początku służby w cesarstwie Harald wraz ze swymi ludźmi uczestniczył w patrolowaniu wybrzeży greckich, którym zagrażały ataki piratów arabskich²⁰. Kampania ta, w której ludzie Harald'a pełnili służbę na morzu, miała miejsce na jesieni 1034 roku²¹.

Niewykluczone także, że już w latach trzydziestych, wkrótce po przybyciu do Bizancjum, wziął udział w walkach nad Dunajem z Pieczyngami²², którzy dokonali najazdu na terytorium bizantyńskie w 1034 roku²³. Wydaje się to potwierdzać świadectwo Adama

(Adam von Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, lib. III, 13, Hannoverae-Lipsiae 1917, s. 153-154 [dalej: Adam z Bremy])

¹⁹ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97. Snorri Sturlson nie podaje konkretnej liczby. Wspomina jedynie o silnej eskorcie (*Saga*, cap. 2). I. Dujčev, *Les Normands*, s. 204; T.D. Kendrick, *A history*, s. 172. Snorri Sturlson nie podaje liczby; wspomina jedynie o silnej eskorcie (*Saga*, cap. 2).

²⁰ *Saga*, cap. 3. W opinii V.G. Vassilievskiego strofy skalda Bölverka zdają się sugerować, że pierwsze zwycięstwa Harald odniósł na morzu (V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 363). Podobnie Adam z Bremy na pierwszym miejscu wymienia walki na morzu z Saracenami – *Haroldus [...] multa prelia contra Saracenos in mari [...] gessit* (Adam z Bremy, lib. III, 13, s. 153-154). Jest to dodatkowy argument na rzecz twierdzenia, iż Harald Bizantyński autor *Pouczenia dla cesarza* nie wspomina o tym etapie służby Normana w cesarstwie. Według niego cesarz od razu wysłał go z jego ludźmi na Sycylię (*Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97). O najazdach arabskich w atach trzydziestych wspomina, wykorzystując dzieło Skylitzesa, Kedrenos (Cedrenus, t. II, 511-513; Skylitzes, s. 397-398). Ich ofiarą padły m.in. Myra i Cyklady.

²¹ I. Shepard, *A Note*, s. 149-150.

²² K. Ciggaar, *Harald Hardrada*, s. 385-401, szczeg. 391-398. Autor powołuje się na świadectwo sag, których fragmenty cytuje w swoim artykule (s. 389-390). Już G. Schlumberger (*L'épopée byzantine*, t. III, Paris 1905, s. 201) cytując o Adama z Bremy sugerował udział Harald'a w odparciu Pieczyngów. Jednak inni uczeni interpretowali świadectwa źródłowe jako odnoszące się do ekspedycji bułgarskiej (V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 268 sq) lub przenosili wydarzenia w czasy Jana Komnena (Dawkins, Blöndal). Ich opinie przytacza, polemizując z nimi, K. Ciggaar. Problem powyższy wymaga odrębnego studium. W tym miejscu stwierdzić można jedynie, iż Snorri lokuje w okresie między walkami na wyspach greckich, a wyprawą do kraju Saracenów jakieś działania zbrojne Harald'a na lądzie (*Saga*, cap. 5). Miał w nich odnieść znaczące sukcesy. Biorąc pod uwagę fakt, w połowie lat trzydziestych XI wieku mamy poświadczone liczne najazdy Pieczyngów (Skylitzes, s. 385, 397, 399), które ustały po 1036 roku na ponad 10 lat, nie można wykluczyć, był to skutek doznanych porażek. Pokój cesarstwo mogło zawrzeć po odniesionym zwycięstwie (K. Ciggaar, *Harald Hardrada*, s. 398). Skylitzes wspomina też o udziale Rusów (trzech archontów) w walkach z Pieczyngami (Skylitzes, s. 399; J. Shepard, *Byzantinorussica*, „Revue des Etudes Byzantines” [dalej: REB] 33 (1975), s. 216). W tej sytuacji niewykluczone, że Michał IV wysłał Harald'a z jego Waregami nad Dunaj. To, że Hardrada walczył z Bułgarami, nie wyklucza jego wcześniejszej aktywności na tym terytorium (s. 399).

²³ Cedreni *Historiarum compendium*, ed. I. Bekker, t. II, Bonnae 1839, s. 512. V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 268) podkreśla jednak, że wtedy nie doszło do starcia. Również Skylitzes (s. 397) wzmiankuje atak Pieczyngów na Mezję. Podkreśla, że dotarli aż pod Tesalonikę i dokonali zniszczeń na Cykladach. Kolejny najazd na Trację i Mezję nastąpił w tym samym czasie, co wysłanie Jerzego Maniakesa do Longobardii (Skylitzes, s. 399).

z Bremy, który pisze o jego walce ze „Scytami”²⁴, a tak właśnie często określano Pieczyngów²⁵.

W okresie późniejszym Harald wraz z oddziałami wareskimi walczył przeciwko Arabom w „kraju Saracenów” (*Serkland*), gdzie zdobył cały szereg miast²⁶. Przez to pojęcie źródła skandynawskie rozumieją Afrykę, obszary w Azji Mniejszej lub terytoria nad Eufratem²⁷. Ta pierwsza lokalizacja nie wchodzi w grę, gdyż cesarstwo nie prowadziło żadnych kampanii lądowych na jej terytorium w XI wieku. Jedyną sposobność działań u wybrzeży Afryki miał wódz normański w 1034 roku, gdy flota bizantyńska wypłynąwszy z Abydos dokonała ataku na port w Aleksandrii²⁸. Jest natomiast wysoce prawdopodobne, że Harald uczestniczył w działaniach w Azji Mniejszej²⁹. Sagi przypisują mu też udział w walkach w Syrii i Palestynie, a ponadto odbycie pielgrzymki do Jerozolimy³⁰.

Najprawdopodobniej początkowo pod dowództwem Haralda walczyli tylko ludzie przybyli wraz z nim z Rusi, potem jego oddziały stały się liczniejsze³¹, gdyż swój akces zgłosili Waregowie³². Przyciągały ich sukcesy wodza i łupy, będące ich konsekwencją. Nie bez znaczenia był fakt, że pozostawał on w dobrych stosunkach z parą cesarską i potrafił bronić interesów swych podkomendnych³³. Zapewne dużą przesadą jest twierdzenie, iż wojsko domagało się, by to Harald sprawował naczelne dowództwo³⁴, ale z całą pewnością zrobił dobre wrażenie na cesarzu, gdyż powierzano mu coraz bardziej odpowiedzialne zadania. Dzięki temu jego kariera rozwijała się dynamicznie.

²⁴ *Haroldus [...] multa prelia contra [...] Scitas in terra gessit* (Adam z Bremy, lib. III, 13, s. 153-154).

²⁵ V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 268) sądzi, że pod pojęciem Scytów kryli się Bułgarzy. Powołuje się przy tym na Psellosa (Michel Psellos, *Chronographie ou Histoire d'une siècle de Byzance*, lib. VI, 43, vol. 1, ed. E. Renauld, Paris 1926 [dalej: Psellos]). W jego opinii w cytowanym powyżej źródle, a także w niektórych redakcjach sagi o Haraldzie (Morkinskinna, Flatyeyarbók) mowa o walce z Piotrem Deljanem nie zaś z Pieczyngami. Autorzy sag mylili, w jego opinii, Bułgarów z poganami i św. Olafa ze św. Dymitem.

²⁶ Podobno było ich 80 (*Saga*, cap. 5; Snorri cytuje tu skalda Thiodolfa). Siły bizantyńskie zapuściły się pod Jerozolimę, ale po zdobyciu Edessy przez Maniakesa (1031) cesarz podjął rokowania z kalifem zakończone pokojem 1036 (T.D. Kendrick, *A history*, s. 171).

²⁷ Problem ten analizował już V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 261-262).

²⁸ Cedrenus, II, 502; V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 265. W 1036 roku.

²⁹ V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 286-287.

³⁰ *Saga*, cap. 12 (Snorri lokuje wyprawę do Jerozolimy po ekspedycji na Sycylię, niemal bezpośrednio przed wyjazdem Haralda do kraju); V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 265-266. W tym czasie do Jerozolimy pielgrzymowali także inni ludzie z Zachodu, także Normanowie. V.G. Vassilievsky (loc. cit.) powiązał informacje o pielgrzymce Haralda przekazane przez skalda Stufa ze świadectwem Kedrenosa o zgodzie kalifa na odbudowę świątyni jerozolimskiej (Cedrenus, II, 501). Cesarze bizantyńscy (Roman Argyros i Michał IV) mieli wówczas posłać swych ludzi do Jerozolimy.

³¹ I. Shepard, *Byzantinorussica*, s. 215.

³² *Saga*, cap. 3. W innym miejscu sagi czytamy, że oprócz nich pod komendą Haralda byli też inni ludzie mówiący po łacinie (*Saga*, cap. 5).

³³ Miał powiedzieć wodzowi bizantyńskiemu, Gyrgirowi, iż Normanowie otrzymali od cesarza przywilej, dający im prawo walki pod własnym dowództwem i niezależność od innych wodzów (*Saga*, cap. 4).

³⁴ *Saga*, cap. 5.

Jednym z najciekawszych epizodów pobytu Haralda w Bizancjum był udział w wyprawie na Zachód (1037-1040), której głównodowodzącym był Jerzy Maniakes. Niektórzy spośród skaldów, na przykład Thiodolf, właśnie z Sycylii czynią główne miejsce bohaterskich czynów normańskiego wodza³⁵.

By zrozumieć cele i charakter ekspedycji, należy nakreślić sytuację w środkowej części basenu Morza Śródziemnego w pierwszej połowie XI wieku. Pozycja cesarstwa bizantyńskiego w tym regionie była wówczas mocno nadszarpnięta. W wyniku inwazji arabskiej utracono, mimo długotrwałego oporu, Sycylię (827-902). Z punktu widzenia Bizancjum oznaczało to nie tylko straty finansowe, ale nade wszystko utratę kontroli nad światem italskim, zachodnim basenem Morza Śródziemnego i Adriatykiem³⁶. Sycylia stała się dla Arabów bazą operacji morskich³⁷. Usunięcie z niej floty bizantyńskiej otworzyło im drogę do ataków na Półwysep Apeniński (szczególnie na Kalabrię) i Bałkany³⁸. Dzięki zasobom drewna, które tu znaleźli mogli szybko rozbudowywać flotę³⁹. W krótkim czasie wyspa sta-

³⁵ V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 260-261. Podobnie uczynił cytowany przez tego uczonego mnich Teodoryk.

³⁶ H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966, s. 95.

³⁷ A. Thoynebee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973, s. 474.

³⁸ H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, s. 94; O. Bertolini, *Longobardi e Bizantini nell'Italia meridionale*, „Settima di studio del Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo” [dalej: CISAM] (1956), Spoleto 1959, s. 112-113; C.H. Becker, *The expansion of the Saracens*, cz. 2, *Africa and Europe*, [w:] *The Cambridge Medieval History*, vol. 2, Cambridge 1936, s. 383-385; R. Cessi, *Bisanzio e l'Italia nel medioevo*, [w:] *Nuove questioni di storia medioevale*, ed. R. Morghen, Milano 1974, s. 78-79; Ph. Hitti, *Dzieje Arabów*, przeł. W. Danecki, M. Skuratowicz, E. Szymański, Warszawa 1969, s. 508; L. Yaacov, *The Fatimid Navy. Byzantium and the Mediterranean Sea 909-1036 C.E./297-427 A.H.*, „Byzantion” 54/1 (1984), s. 230; A.P. Via, *Byzantine Economic Oppression in pre-Norman Italy*, [w:] *Studies in Medievalia and Americana in honour of W.L. Davis*, Spokane 1973, R. Morris, *Monks and Laymen in Byzantium. 843-1118*, Cambridge 1995, s. 28-29; K.M. Setton, *On the Raids of the Moslems in the Aegean in the Ninth and Tenth Centuries and their Alleged Occupation of Athens*, „American Journal of Archaeology” 58/4 (1954), s. 311, 313-314 (ataki na wyspy wschodniej części Morza Śródziemnego); J. Shepard, *Byzantine relations with the outside world in the ninth century: an introduction*, [w:] *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive*, ed. L. Brubaker, London 1998, s. 171; M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium 600-1025*, Hampshire 1996, s. 152. Nie jest przypadkiem, że przed 827 rokiem. Saraceni nie zagrażali, jeśli pominiemy Półwysep Iberyjski – Europie (C.H.T. Becker, *Expansion*, s. 381).

³⁹ 'Ibn al-'Athir, *Cronaca compiuta*, trad. M. Amari, [w:] M. Amari, *Biblioteca arabo-sicula* [dalej: BAS], vol. 1, Torini-Roma 1982 s. 397; M. Canard, *Quelques notes relatives à la Sicile sous les premiers califes fâtimides*, [w:] *L'expansion arabo-islamique et ses répercussions*, London 1974, IV, s. 572, 576; A.D. Citarella, *La crisi navale araba del secolo VIII e l'origine della fortuna commerciale di Amalfi*, [w:] *Amalfi nel Medioevo*, Salerno 1977, s. 20; L. Scotoni, *Greci e Arabi in Sicilia: geografia comparata di due società*, „Memorie della Società Geografica Italiana”, t. XXXII, Roma, s. 163; M. Lombard, *Un problème cartographie. Le bois dans la Méditerranée musulman (VIIe-XIIe s.)*, „Annales ESC” 14 (1959), s. 253. W opinii C. Cohena (*Ports et chantiers navales dans le monde méditerranéen musulman jusqu'aux croisades*, [w:] *La navigation méditerranéenne nell'alto medioevo*, t. I, Spoleto 1978, s. 305) chęć zdobycia tego surowca była wręcz jedną z przyczyn ataku na Sycylię. Z badań Maurice'a Lombarda (*Un postolome*, s. 234-254) można wszakże wyciągnąć wniosek, że Sycylia wprawdzie poszerzyła

ła się ważnym centrum saraceńskiego korsarstwa⁴⁰. Po klęsce floty weneckiej w 840 roku. Arabowie zaczęli kontrolować Adriatyk, co umożliwiło im inwazję na Bałkany (wybrzeża dalmatyńskie, Peloponez)⁴¹. Rejon Cieśniny Mesyńskiej pełnił w tym czasie funkcję strefy buforowej między Bizantyńczykami i emiratami arabskimi na Sycylii. Obie strony starały się zawładnąć leżącymi nad nią miastami – Bizantyńczycy Mesyną, Arabowie Reggio⁴².

W zaistniałej sytuacji odzyskanie wyspy stało się głównym celem polityki bizantyńskiej na Zachodzie⁴³. Wynikało to ze słusznej oceny, iż ofensywa na Sycylii była jedynym skutecznym sposobem obrony Kalabrii i Grecji⁴⁴. Próby rekonkwisty rozpoczęto tuż po upadku Taorminy (902) i mimo niepowodzeń ponawiano ją aż do końca lat trzydziestych XI wieku. W ostatniej z tych kampanii uczestniczył Hardraada.

Zanim doszło do wysłania sił ekspedycyjnych pod wodzą Jerzego Maniakesa cesarz Michał IV (1034-1041) podjął próbę wykorzystania konfliktów wśród muzułmanów na Sycylii⁴⁵. Okazji dostarczył bunt Abu Hafsa przeciw bratu, kalbickiemu emirowi Ahmad al-Akhalowi, który zwrócił się o pomoc do cesarstwa (1035)⁴⁶. Cesarz skrzętnie to wykorzystał i zawarł sojusz z emirem⁴⁷, któremu nadał tytuł *magistros*⁴⁸. Wysłany wcześ-

bazy zaopatrzeniowe w drewno, ale nie była jedynym, ani nawet głównym źródłem jego pozyskiwania. Drewna dostarczały też Kreta, Hiszpania, południowa Italia i in.

⁴⁰ L. Bréhier, *The Life and Death of Byzantium*, transl. M. Vaughan, Amsterdam 1977, s. 75. Jednak, jak podkreśla V. Christides (*Conquest of Crete by the Arabs [ca 824]: A Turning Point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Athenai 1984, s. 39, 115), Sycylia, podobnie jak Kreta nie była tylko gniazdem piratów, lecz stanowiła *a Moslem frontier state*.

⁴¹ Andreae Danduli, *Chronica per extensum descripta aa 46-1280 d.C.*, lib. VIII, 4, ed. E. Pastorello, *Rerum Italicarum, Scriptores*, t. XII, part 1, Bologna 1938, s. 150 i 152; A. Dziubiński, *Afryka Północna od VII do XVI w.*, [w:] *Historia Afryki do początku XIX w.*, pod red. M. Tymowskiego, Warszawa 1996, s. 388.

⁴² V. von Falkenhausen, *The Greek Presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek*, [w:] *The Society of Norman Italy*, ed. G.A. Loud, A. Metkalf, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 257.

⁴³ H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, s. 116, 122-123. Jak napisał J. Shepard: *the foremost candidate for conquest was not [...] territory of the mainland but the island of Sicily (Aspects of Byzantine Attitude and Policy towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries*, [w:] *Byzantium and the West c. 850-1200. Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies*, ed. J.D. Howard-Johnson, Amsterdam 1988, s. 91).

⁴⁴ V. von Falkenhausen, *La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all'XI secolo*, Bari 1978, s. 64.

⁴⁵ Ménager, *Byzantinization*, cz. 2, s. 8-9. Echo tego kryzysu odnajdujemy w żywocie św. Filareta napisanym przez Nila. G. Rossi Taibbi, *Excursus*, [w:] tenże (ed.) *Vita di sant'Elia il Giovanne*, ed. G. Rossi Taibbi, Palermo 1962, s. 189-191; S. Caruso, *Michele IV Paflagone in una fonte agiografica italogreca*, [w:] *Studi Albanologici, Balcanici, Bizantini e Orientali in onore di G. Valentini SJ*, Firenze 1986, s. 263.

⁴⁶ Skylitzes, s. 398; V. von Falkenhausen, *La Dominazione*, s. 73; J. Shepard, *Byzantium's Last Sicilian Expedition: Scylitzes Testimony*, „Studi Bizantini e Neoellenici” 14/16 [24/26] (1977/79), s. 146-147.

⁴⁷ F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et Sicilie*, t. 1, New York 1960, s. 89-90; Falkenhausen, *Dominazione*, s. 65; J.J. Norwich, *Byzantium. The Apogee*, New York 1992, s. 284-285.

⁴⁸ Skylitzes, s. 398; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 146.

niej do Italii katepan⁴⁹ Konstantyn Opos w 1037 roku wylądował na Sycylii i odparł siły z Afryki wspierające Abu Hafsa, nie zdołał się jednak utrzymać, mimo zajęcia części wschodniej Sycylii⁵⁰. Po jego wycofaniu się, Ahmad al-Akhal schronił się w Palermo, gdzie został zamordowany. Nowym panem wyspy został Abdallah, syn Al-Mu'izza⁵¹. W związku z tymi wydarzeniami pozostaje wyprawa Jerzego Maniakesa.

O wadze, jaką Bizancjum przykładało do tej ekspedycji świadczy zarówno wybór dowódców, jak i wielkość powierzonej im armii⁵². Na czele sił lądowych postawiono wielce zasłużonego dla Bizancjum wybitnego wodza Jerzego Maniakesa⁵³. Otrzymał on od cesarzowej Zoe tytuł stratega autokratora *tagmata* Italii lub katepana tej prowincji, co czyniło go głównodowodzącym całej ekspedycji⁵⁴. Wśród oddziałów znajdujących się pod bezpośrednim dowództwem Maniakesa były wojska z licznych temów wschodnich,

⁴⁹ Katepan stał na czele jednostki administracyjnej ze stolicą w Bari, utworzonej w 965 roku.

⁵⁰ Uwolnił jedynie wielu jeńców chrześcijańskich. Vide Skylitzes, s. 389, 400-401; L. Bréhier, *The Life*, s. 172; F. Chalandon, *Histoire de la domination*, s. 90; J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normans (867-1071)*, t. II, New York 1904, s. 435; Δ. Γκαγκτζής, Μ. Λεοντσίνη, Α. Πανοπούλου, Πελοπόννησος και Νάτια 'Ιταλία: Σταθμοί επικοινωνίας στη μέση Βυζαντινή περίοδο, [w:] 'Η επικοινωνία στο Βυζαντιό. Πρακτικά του Β διεθνούς συμπίσιου 4-6 X 1990, Αθηνά 1993, s. 484; *Cronaca dei musulmani in Calabria*, ed. G.B. Moscato, San Lucido 1963, s. 45; A. Pertusi, *Ordinamenti militari, guerre in Occidente e teorie di guerra dei Bizantini (sec. VI-X)*, [w:] *Ordinamenti militari in Occidente nell' Alto Medioevo*, t. II, s. 700; I. Peri, *Sicilia musulmana (la conquista)*, Edistampa 1961, s. 54; I. Peri, *La Sicilia musulmana*, [w:] *Storia della società italiana*, ed. G. Cherubini, t. V: *L'Italia dell' Alto Medioevo*, Milano 1984, s. 210; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 147. Wewnętrzny konflikt na muzułmańskiej Sycylii spowodował zaprzestanie ataków na Kalabrię (V. von Falkenhausen, *La Dominazione*, s. 65).

⁵¹ I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 148. Skylitzes nie znał przebiegu tych wydarzeń. Według niego Opos wycofał się, bo obawiał się, że skłóceni bracia pogodzą się. Twierdzi też, że wspólnie stawili opór Maniakesowi (Skylitzes, s. 400-401). Analizy świadectwa Skylitzesa dokonał w cytowanym artykule J. Shepard.

⁵² S. Caruso, *Michele IV*, s. 263.

⁵³ Wcześniej odniósł znaczące sukcesy w walce z Arabami. Jego dziełem było między innymi opanowanie Edessy (sierpień 1031 roku).

⁵⁴ Cedrenus, II, s. 514 (strateg autokrator), Skylitzes, 398 (strateg autokrator); Leo Marsicanus (Ostiensis), *Chronica monasterii Casinensis*, MGH SS, t. VII, Hannoverae 1925 [=1846], s. 675; Goffredo Malaterra, *Ruggero I e Roberto il Guiscardo*, lib. I, 7, ed. et transl. V. Lo Curto, Cassino 2002, s. 36 [dalej: Malaterra]; Joannis Zonarae, *Epitome historiarum*, ed. Büttner-Wobst, t. III, lib. XVII, 15, Bonnae 1897, s. 591 (strateg Longobardii); Michaelis Attaliatae *Historia*, ed. I. Bekker, Bonnae 1853, s. 11, wers 19 (katepan). Zdaniem Cheynet'a był strategiem autokratozem Sycylii (J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestation à Byzance (963-1210)*, Paris 1990, s. 48/9; podobnie W.T. Felix, *Byzanz*, s. 207). Według Konstantyna VII katepan wojsk = magister militum. V. von Falkenhausen, *La Dominazione*, s. 74; R. Guillard, *Le Protospathaire*, [w:] *Recherches sur les institutions byzantines*, t. II, Berlin-Amsterdam 1957, s. 108; N. Svoronos, *Recherches sur l cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XII siècles: le cadastre de Thèbes*, [w:] *Etudes sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Romain*, London 1973, III, s. 69. W 1039 roku pojawił się w Italii jeszcze jeden funkcjonariusz, który z całą pewnością miał tytuł katepana – Nikefor Dokeianos. W każdym razie Maniakes miał pełnię kompetencji i nie podlegał katepanowi, jeśli nawet sam nim nie był (I.T. Gay, *L'Italie méridionale*, t. II, s. 450).

oddziały z południa Italii oraz kontygenty obce⁵⁵. Wśród tych ostatnich odnajdujemy m.in. Normanów Haralda Srogiego⁵⁶, ich pobratymców z Italii (m. in. Wilhelma Żelazne Ramię) oraz „Turków”⁵⁷.

Wojskom lądowym towarzyszyła flota, dowodzona przez patrycjusza Stefana, brata Jana Orfanotrofosa i męża Marii, siostry cesarza⁵⁸. Obaj patrycjusze wyruszyli w końcu 1037 roku⁵⁹. Ich zadaniem było odzyskanie pozycji w południowej Italii i odbicie wyspy⁶⁰. Celem – poza wojskowymi – była reorganizacja zachodnich posiadłości⁶¹.

Mimo znaczenia, wyprawy Maniakesa, o jej przebiegu mamy skąpe informacje. Większość źródeł bizantyńskich ogranicza się do odnotowania, że siły cesarstwa zostały wysłane na Zachód i wymienienia ich dowódców. Jeszcze mniej mamy danych na temat przebiegu walk, a tym bardziej o dokonaniach wojsk najemnych. Dotyczy to także Haralda Hardraade. Najwięcej miejsca udziałowi Normanów w walkach na Sycylii poświęcają, co nie może dziwić, źródła skandynawskie, w szczególności *Saga o Haraldzie*. Charakter tego źródła sprawia, że opowieść koncentruje się na jednym bohaterze. Nieobecni są więc w niej Bizantyńczycy, a wszelkie sukcesy przypisywane są wyłącznie Normanom.

⁵⁵ W. Felix, *Byzanz*, s. 208.

⁵⁶ *Saga*, cap. 6; Poppe, *La dernière*, s. 21.

⁵⁷ W tych ostatnich T. Olajos dopatruje się Węgrów (T. Olajos, *Contingent Hongrois au service de Byzance en Italie*, [w:] *Les Hongrois et l'Europe. Conquête et integration*, Paris-Szeged 1999, s. 227-228). Cf. Simone da Lentini: *La conquista di Sicilia per manu di lu conti Ruggieri scritta da fra Simone da Lentini*, cap. 3, [w:] *Cronache siciliane sec. XIII, XIV, XV*, ed. Vincenzo di Giovanni, Bologna 1865, s. 8-9; Malaterra, lib. I, 7, s. 36; Amato di Montecassino, *Storia dei Normanni*, ed. Vincenzo de Bartholomaeis, transl. G. Sperduti, lib. II, 8, Cassino 1999, s. 201-202 [dalej: Amatus]; *Saga*, cap. 6-10; *Pouczenie*, s. 97; F. Chalandon, *Historie de la Domination*, s. 91; J. Ferluga, *Cecaumeno e le sue notizie sull'Italia*, [w:] *Syndesmos. Studi in onore di R. Anastasi*, Catania 1994, s. 172-174; V.G. Vassilievsky, *Varigo-russkaja*, s. 289-290.

⁵⁸ Zonaras, lib. XVII, 15, s. 593; Skylitzes, s. 405; I. Ferluga, *Cecaumeno*, s. 174. L. Bréhier (*The Life*, s. 172) widzi organizatora wyprawy w Janie Orfanotrofosie. Stefan był małżonkiem Marii, siostry cesarza i ojcem przyszłego cesarza, Michała V (S. Blöndal, *The Last*, s. 3; w: Felix, *Byzanz*, s. 207). W ekspedycji brał też udział Michał Spondyles, były katepan Antiochii (V. von Falkenhausen, *La Domination*, s. 74 i p. 175).

⁵⁹ Psellos, lib. VI, 76; Skylitzes, s. 398, 484; Cedrenus, II, s. 514, 522; Lupus Protospatharius, *Chronicon* ad a. 1038, MGH SS t. V, Hannoverae 1844, s. 58 (Maniakowski miał towarzyszyć Michał, patrycjusz i *dux*). Skylitzes informuje o przybyciu Maniakesa do Italii pod rokiem 1035 – błędnie, i pod 1037/8 – poprawnie. O wyprawie na Sycylię wspomina też Wilhelm z Pulii (Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, lib. I, v. 195-206, ed. M. Mathieu, Palermo 1961, s. 108-110), ale jej wodza widzi w Michale Dokeiannosie, katepanie Italii. m.in. F. Chalandon, *Histoire de la Domination*, s. 90; V. von Falkenhausen, *La Domination*, s. 74; Moscato, *Cronaca*, s. 46-47; W. Felix, *Byzanz*, s. 207; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 145-159. Ciekawą i niezwykle barwną charakterystykę Maniakesa znajdujemy w *Kronice* Michała Psellosa (lib. VI, 76-85). Także Zonaras, lib. XVII, 15, s. 591, Attalaïates, s. 9; Constantini Manassis *Breviarium historiae metricum*, ed. I Bekker, Bonnæ 1837, s. 267. Pamięć o wyprawie Maniakesa zachował też Simone da Lentini (cap. 3-4, s. 8-9), który nazywa Maniakesa księciem (dop. *principi*) i wikariuszem cesarza konstantynopolańskiego.

⁶⁰ Simone da Lentini, cap. 3, s. 8.

⁶¹ W. Felix, *Byzanz*, s. 207.

Z odwrotnej perspektywy przedstawiają wydarzenia autorzy bizantyńscy, którzy podkreślają rolę Maniakesa. Jeśli nawet autorem *Pouczenia dla cesarza* był Kekaumenos Katakalon, który uczestniczył w walkach na wyspie⁶², to nie znalazło to zbyt obszernego odzwierciedlenia w jego dziele. O Haraldzie bizantyński autor napisał jedynie, że Norweg dokonał tu wielkich czynów⁶³. Z kolei źródła południowowłoskie wprawdzie odnotowują udział Normanów w kampanii, ale interesują ich wyłącznie podkomendni Arduina, których Maniakes pozyskał w Italii.

Niedokładność danych źródłowych sprawia, że trudno precyzyjnie datować wydarzenia związane z omawianą wyprawą⁶⁴. Maniakes najpierw wylądował na południu Italii, która była naturalną bazą do działań na wyspie. Jednym z zadań, jakie miał tu do wykonania była rekrutacja najemników⁶⁵. W 1038 roku wzmocniwszy tym sposobem swe siły wódz przekroczył Cieśninę Mesyńską i wsparty przez 15 tys. Sycylijczyków, zajął Mesynę (1040), a następnie odniósł sukcesy pod Rametą i Troiną⁶⁶. Po bitwie pod Rametą bizantyńska ofensywa uległa spowolnieniu, gdyż Arabowie otrzymali posiłki z Afryki⁶⁷. Mimo to Bizantyńczycy podjęli atak w kierunku Palermo i Syrakuz, które zdobyli (1040)⁶⁸. W powyższych sukcesach swój udział mieli także Normanowie, zarówno ludzie Haralda, jak i ich pobratymcy z południa Italii.

Nie wiemy, kiedy dokładnie Harald przybył ze swoimi ludźmi na wyspę. W *Pouczeniu dla cesarza* czytamy, że stało się to w chwili, gdy wojska bizantyńskie już walczyły na jej terytorium⁶⁹. Normanowie musieli zatem pojawić, gdy wojna już trwała⁷⁰. W tej

⁶² Zonaras, lib. XVII, 15, s. 594; Skylitzes, 406, 419; Cedrenus, II, s. 523-525; L. Bréhier, *The Life*, s. 172; V. von Falkenhausen, *Greek Presence*, s. 257; I.I. Gay, *L'Italie*, t. II, s. 451; Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 150, 155-156. Kekaumenos jako *protospatharios* był dowódcą *tagma Armeniakoi* (Ferluga, *Cecaumeno*, s. 176). Potem przybył do Konstantynopola w momencie buntu przeciwko Michałowi i wsparł cesarza, ale i tak buntownicy odnieśli sukces (S. Vryonis, *Byzantine Δυναστεία*, [w:] S. Vrychia, *Byzantium: its Internal History and Relations with the Muslim World*, London 1971, art. IX, s. 307).

⁶³ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97.

⁶⁴ Analiza źródłowa w: I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 158-159.

⁶⁵ Dołączył wówczas do niego oddział Normanów południowowłoskich pod dowództwem Longobarda Arduina. Skylitzes, s. 398, 401; Cedrenus, II, s. 514, 522; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 147.

⁶⁶ Na temat działań Maniakesa na Sycylii zob. Cedrenus, II, 514 i 522-523; Skylitzes, s. 403-406; Malaterra, lib. II, 7, s. 36; Leo Ostiensis, s. 675; Simone da Lentini, cap. 3, s. 8; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, s. 134; A. Ahmed, *History of Islamic Sicily*, Edinbourg, s. 33; S. Caruso, *Michele IV*, s. 263; F. Chandon, *Historie de la Domination*, s. 92-93; Moscato, *Cronaca*, s. 47; V. von Falkenhausen, *La Domination*, s. 74; I. Gay, *L'Italie meridionale*, t. II, s. 451 (1040 – Troina); R. Guiland, *Protospathaire*, s. 108; W. Felix, *Byzanz*, s. 209; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 149.

⁶⁷ W. Felix, *Byzanz*, s. 209.

⁶⁸ V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 292.

⁶⁹ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97. Rosyjski wydawca źródła datuje pierwszą kampanię Maniakesa (to w niej wziął udział Harald) na lata 1036-1040 (przypis 868, s. 555). Faktycznie jednak wojska Jerzego wylądowały na wyspie w 1038 roku.

⁷⁰ V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 290) sądził, że Harald przybył do Italii razem z Maniakesem w 1038 roku., zaś opuścił wyspę wiosną 1040 roku, bowiem potem uczestniczył w walkach z Bułgarami (tamże, s. 294).

sytuacji rudno orzec, czy wzięli udział w oblężeniu Mesyny. *Saga o Haraldzie* nie informuje nas o tym fakcie. Ani Snorri, ani cytowani przez niego skaldowie nie dają podstaw nie tylko do precyzyjnego datowania wydarzeń, ale nawet do ich uszeregowania w czasie i dokładniejszego ulokowania w przestrzeni.

Informacje sagi są tak bardzo ogólne, że nie pozwalają na identyfikację miejsc, w których dzieją się opisywane wydarzenia. Snorri Sturlson wymienia po prostu kolejne zdobywane twierdze, bez podawania ich nazw. Opisy miast i twierdz sycylijskich są bardzo powierzchowne. O pierwszej z nich dowiadujemy się, że miała potężne mury i była doskonale zaopatrzona we wszystko, co niezbędne do przetrwania⁷¹. Drugą scharakteryzowano jako ludną i tak potężną, że nie można było się do niej wdrzeć. Stała na płaskim, twardym miejscu (na skale?), nad rzeczką, czy strumieniem⁷². Dwie ostatnie opisane zostały jako największe, najludniejsze, najpotężniejsze i najbogatsze⁷³. Pierwszą z nich wyróżniała jedynie otaczająca ją fosa⁷⁴.

Uporawszy się w ten sposób z charakterystyką miejsc, zdobywanych przez Haralda, Snorri szybko przechodzi do tego, co go najbardziej interesuje, czyli do omawiania podstępów wojennych stosowanych przez jego bohatera. W przypadku pierwszej z twierdz normański wódz wykorzystał małe ptaki (jaskółki?), gnieźdzące się wewnątrz jej murów. Jego ludzie schwyтали ptaki, a następnie wypuścili, przywiązawszy im uprzednio do łapek wiązki płonących patyczków. Jaskółki wróciły do swych gniazd, podpalając zabudowania wewnątrz umocnień⁷⁵. Podobny podstęp zastosowała księżna Olga, gdy karała Drewlan, odpowiedzialnych za śmierć jej małżonka⁷⁶.

Druga twierdza została opanowana w sposób bardziej tradycyjny, dzięki podkopowi, który Harald polecił uczynić w miejscu, gdzie płynął strumień. Wykorzystał fakt, że w tym miejscu teren obniżał się tak bardzo, że brzegi osłaniały kopiących przed oczyma obrońców⁷⁷. Ziemię z podkopu zrzucano do wody, by ją zabrała. Może chodziło o to, by z zewnątrz nie było widać pracujących przy podkopie. Gdy wyznaczeni do tego zadania kopali, zmieniając się, dzień i noc, pozostała część armii odwracała uwagę obleżonych. Po zakończeniu prac niewielki oddział wszedł przed świtem wszedł do podkopu i przedostał się do wnętrza umocnień. Żołnierze, którzy według Snorriego, weszli tym sposobem do sali, w której ucztowali obrońcy, zabili ich, a następnie opanowali bramę i wpuścili pozostałych towarzyszy. W tym przypadku Harald popisał się łaskawością i darował życie wszystkim, którzy się poddali. Na jego decyzję wpłynęło zapewne to, że jego oddział nie poniósł strat w walce, a wielkie łupy, które zdobyto, niewątpliwie poprawiły Waregom humor.

⁷¹ *Saga*, cap. 6.

⁷² Tamże, cap. 7.

⁷³ Tamże, cap. 8-9

⁷⁴ Tamże, cap. 8.

⁷⁵ Tamże, cap. 6.

⁷⁶ *Powieść lat minionych*, cap. 19, przeł. F. Siedlecki, [w:] *Kroniki staroruskie*, Warszawa 1987, s. 42 (tu użyto gołębi i wróbli).

⁷⁷ *Saga*, cap. 7.

Dużo trudniejsze zadanie czekało ich pod trzecią z twierdz, której potężne obwarowania czyniły bezsensowną myśl o frontalnym ataku, zaś fosa uniemożliwiła wykonanie podkopu⁷⁸. Waregowie długo tkwili pod murami narażeni na prowokacje i drwiny obrońców⁷⁹. W tej sytuacji Harald postanowił uspić czujność obrońców. Jego ludzie zbliżali się nieuzbrojeni do murów na odległość nieco tylko większą od zasięgu strzału i udawali beztroską zabawę. Po kilku dniach, gdy obrońcy przestali być ostrożni (zostawiali otwarte bramy, nie nosili broni), Waregowie przyszliz pod mury z bronią schowaną pod odzieniem⁸⁰. Nie mieli natomiast tarcz, zapewne dlatego, że trudno byłoby je ukryć. W trakcie zabawy wykorzystali moment, gdy obrońcy zeszli z posterunku. Wyciągnąwszy broń nagle zaatakowali i znaleźli się przy bramie. Obrońcy stawili zaciekły opór. Wbrew wcześniejszym słowom Snorriego okazało się, że byli uzbrojeni, a zatem nie stracili całkiem czujności. Ci, którzy strzegli murów, strzelali i rzucali kamienie. Rozgorzała bitwa w której pozbawieni tarcz Waregowie bronili się okręcając płaszcze (koszule?) wokół lewego ramienia. Ponieśli straty, ale nadbiegł Harald z resztą swej armii. Walka była zacięta, zginął chorąży Harald, zaś Haldor który go zastąpił, został ranny w twarz i do końca życia odczuwał z tego powodu ból⁸¹. Dzięki determinacji atakujących walka przeniosła się do wnętrza twierdzy i w końcu miasto zdobyto.

Jeszcze bardziej niezwykle wyglądało zdobycie czwartego punktu oporu. Na polecenie Harald, rozpoczęto oblężenie. Nie widząc jednak szans na sforsowanie potężnych umocnień Wareg symulował postępującą chorobę⁸². Po dłuższym czasie obrońcy uznali, że nie muszą się obawiać ataku. Nie byli też zaskoczeni, gdy pewnego dnia dowiedzieli się o śmierci Harald. Nic nie podejrzewając zgodzili się, licząc na bogate dary, na pochowanie go w murach zamku. Chociaż nie zostało to powiedziane wprost, Waregowie użyli, jak się wydaje, argumentu, iż pragną dla swego dowódcy pochówku chrześcijańskiego, z udziałem księży, którzy byli w twierdzy. Uzyskawszy zgodę wyruszyli w procesji z trumną niesioną wysoko w powietrzu, przykrytą namiotem z kosztownego materiału. Miejscowi duchowni ubrani w odświętne stroje wyszli ku nim w procesji przed twierdzą. Gdy trumnę wniesiono do twierdzy, Waregowie podparli bramę, żeby nie można było jej zamknąć i wyciągnęli miecze. Równocześnie reszta oddziału przypuściła szturm. Tym razem nie okazano litości pokonanym i wymordowano wszystkich obrońców twierdzy. Po raz kolejny Snorri podkreślał, jak ogromne łupy zdobyli ludzie Harald.

W przytoczonych powyżej relacjach prawda miesza się z fikcją. Zastosowanie podkopu całkowicie mieści się w kanonie ówczesnej sztuki wojennej. Wrażenie stosunkowo wiernej faktom sprawia też relacja ze zdobycia trzeciej spośród twierdz, co może wy-

⁷⁸ Tamże, cap. 8. Harald obawiał się, że jeżeli nawet jakiś oddział wdrze się do twierdzy, zostanie odcięty. Wszystkie bramy były obsadzone i pilnie strzeżone.

⁷⁹ Ci ponoć wymyślali im od drobiu (*Saga*, cap. 8). Harald polecił podjąć tę swego rodzaju wojnę psychologiczną i na drwiny, jakimi obrońcy obsypywali atakujących kazał odpowiadać tym samym.

⁸⁰ Miecze schowali pod płaszczami, zaś chelmy pod czapkami (!? – TW) (*Saga*, cap. 9).

⁸¹ *Saga*, cap. 9. Snorri Sturlson był potomkiem owego Haldora.

⁸² Dla uprawdopodobnienia sytuacji polecił rozbić swój namiot w pewnej odległości od obozu i tu przyjmował podkomendnych, którym wydawał rozkazy. Jego ludzie byli coraz bardziej przygnębieni. Obrońcy o jego stanie dowiadywali się od swych szpiegów.

nikać z faktu, że relację o nich przekazał swym potomkom uczestniczący w szturmie Haldor. Trudno natomiast uwierzyć w tak daleko posuniętą naiwność obrońców czwartej z nich, by mogli pozwolić na użycie rzekomego trupa Haralda w roli swego rodzaju konia trojańskiego. Udawanie choroby i śmierci, by zmylić przeciwnika, często występuje w tradycji skandynawskiej. Podobną sztuczkę zastosował kilkadziesiąt lat później Boemund z Tarentu, by bezpiecznie przeprawić się przez terytorium cesarstwa⁸³. Czy jednak w przypadku Haralda mamy do czynienia z rzeczywistą symulacją, czy literackim toposem, tego nie sposób rozstrzygnąć.

W relacji Snorriego z walk na Sycylii zastanawia jeszcze jedno. Otóż ani razu nie wymienia on wśród obrońców Saracenów. Jest to szczególnie uderzające w przypadku oblężenia ostatniej z opisywanych twierdz. Rokowania na temat chrześcijańskiego pogrzebu Haralda prowadzone są z zamieszkującym ją duchowieństwem i to ono wychodzi w procesji, by powitać trumnę wodza. Czytelnik ma wrażenie, że Arabowie są tu całkowicie nieobecni. Taki stan rzeczy w *Sadze* wynikać może z niedoinformowania autora, co jest jednak zastanawiające, zważywszy, że wcześniej opisywał walki z muzułmanami w Serklandzie. Nie można też wykluczyć, że niektóre ze zdobywanych umocnień sycylijskich nie miały garnizonu saraceńskiego. Postawa Sycylijczyków wobec wyprawy Maniakesa była zróżnicowana. Wielu z nich wsparło Bizantyńczyków, równocześnie jednak wiemy, że na przykład mieszkańcy Mesyny wrogo odnieśli się do południowoitalskich sojuszników Maniakesa⁸⁴. Może zatem i w tym przypadku obrońcy twierdzy bardziej obawiali się Waregów niż Arabów.

Nieprecyzyjność i anegdotyczny charakter *Sagi o Haraldzie* nie oznaczają, że powinniśmy całkowicie odrzucić jej świadectwo. Według Skylitza w czasie kampanii na wyspie Maniakes zajął 13 miejscowości⁸⁵. Wszystkie były położone we wschodniej części Sycylii i tylko kilka z nich można nazwać miastami. Większość to twierdze w górach. Zapewne były wśród nich cztery zdobyte przez Normanów Haralda, nie da się ich jednak zidentyfikować. Badania archeologiczne nie dostarczają wskazówek, gdyż w badanych stanowiskach warstwy z okresu arabskiego zachowały się w bardzo ograniczonym zakresie⁸⁶. Cytowany przez V.G. Vassilievskiego skald wspomina o udziale wodza w walce o „gród kobiety”⁸⁷, który uczony próbuje powiązać z Palermo lub Syrakuzami⁸⁸. Jednak nic nie wskazuje, by Harald brał udział w oblężeniu Syrakuz, a ataku na Palermo w ogóle nie podjęto w czasie kampanii Maniakesa.

⁸³ A. Komnena, *Aleksjada*, lib. XI, 12, przeł. O. Jurewicz, Wrocław 1969, s. 135.

⁸⁴ Simone da Lentini, cap. 3, s. 9. Według niego Grecy z Messyny podjęli walkę przeciw Normanom towarzyszącym Maniakesowi. Wódz wystąpił w ich obronie i obiecał Normanom wielkie łupy w innych częściach wyspy. O tym, że stosunki armii bizantyńskiej z mieszkańcami wyspy nie zawsze układały się dobrze świadczy też informacja Skylitza (s. 406), który chwali Maniakesa za to, że w zdobywanych miastach budował cytadele w celu uchronienia się przed buntem lokalnej społeczności.

⁸⁵ Skylitzes, s. 403.

⁸⁶ F. Maurici, *Castelli medievali in Sicilia. Dai bizantini ai normanni*, Palermo 1992, s. 48-89.

⁸⁷ V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja* s. 294.

⁸⁸ W Syrakuzach czczono św. Łucję, zaś w Palermo św. Rozalię.

Świetnie rozpoczęta kampania Maniakesa nie przyniosła ostatecznego zwycięstwa. Sukcesy wodza zostały zaprzepaszczone wskutek jego konfliktu ze Stefanem, dowódcą floty oraz buntu Normanów⁸⁹. To ostatnie wydarzenie interesuje nas szczególnie. Źródła podają kilka powodów napięć między bizantyńskim wodzem a jego skandynawskimi sojusznikami. Simone da Lentini twierdzi, że Maniakes poczynił na początku wielkie obietnice Normanom, zaś bezpośrednią przyczyną konfliktu był niesprawiedliwy podział łupów po bitwie pod Trayna (Troina)⁹⁰. Z kolei Skylitzes pisze, że w czasie pierwszej ekspedycji Maniakes wynajął 500 „Franków” pod wodzą Arduina, których po jego odwołaniu źle traktował Michał Dokeiannos, katepan Italii, co doprowadziło do buntu⁹¹, podobnie rzecz postrzega Wilhelm z Apulii⁹². Jednak inne, niezależne źródła, wyraźnie mówią, że to Maniakes znalazł się w sporze z najemnikami⁹³. Należy zadać sobie pytanie, czy wśród buntowników znaleźli się tylko Normanowie południowoitalscy dowodzeni przez Arduina czy także ludzie Haralda.

Snorri Sturlson opisał barwnie napięte stosunki jakie panowały między jego bohaterem a bizantyńskim wodzem Gyrgirem. Chociaż skandynawski dziejopis podziwiał Haralda, uważa lektura *Sagi* nie pozostawia wątpliwości, iż był on w dużej mierze odpowiedzialny za eskalację konfliktu. Starał się, o ile to możliwe, nie narażać swych podkomendnych. Nie był lojalny wobec Gyrgira i starał się tak pokierować biegiem spraw, by nie uczestniczyć w walce, gdy jej wynik był niepewny lub gdyby owoce zwycięstwa miały przypaść jego greckim sojusznikom. Nie przeszkadzało mu to wszakże walczyć zaciekle w obronie własnych interesów⁹⁴. Nie wahał się stawiać spraw na ostrzu noża, na przykład w sporze o miejsce obozowania, ale też umiał wykazać się sprytem i zastosować nie do końca uczciwy podstęp⁹⁵. Skaldowie i korzystający z ich dzieł Snorri Sturlson podkreślają inteligencję normańskiego wodza w zestawieniu z naiwnością, by nie rzec głupotą, Gyrgira⁹⁶. Tego ostatniego przedstawiają jako osobistego wroga Haralda⁹⁷. Zapytać trzeba, kim był ów nieudacznik, który tak łatwo dawał się oszukiwać sprytnemu

⁸⁹ Zonaras, lib. XVII, 15, s. 593; Skylitzes, 406. Jerzy oskarżył go o umożliwienie ucieczki wodzowi saraceńskiemu pochwyconemu pod Troiną, naubliżał mu, kwestionując jego męskość, a nawet podniósł na niego rękę (Skylitzes, 406; L.T. Bréhier, *The Life*, s. 172; A.T. Pertusi, *Ordinamenti*, s. 700; I.T. Norwich, *Byzantium*, s. 285).

⁹⁰ Simone da Lentini, cap. 3, s. 8-10.

⁹¹ Skylitzes, s. 425-426.

⁹² Guillaume, *Gesta Roberti*, lib. I, v. 207-219, v. 110. Także Snorri Sturluson (*Saga*, cap. 4-5); Leo Ostiensis, s. 675; F. Chalandon, *Historie de la domination*, s. 94-95.

⁹³ Wspomniane źródła to: Amatus z Monte Cassino, według którego powodem sporu był wspaniały koń zdobyty na Saracenach (lib. II, 14, s. 203), Godfryd Malaterra (lib. II, 8, s. 38-40) i anonimowe źródło z archiwów watykańskich (RIS, VIII, col. 749, do którego nie dotarłam. J. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 151-152).

⁹⁴ *Saga*, cap. 5.

⁹⁵ Snorri opisuje z upodobaniem, jak Harald dzięki oszustwu podczas losowania uzyskał zgodę, że w sporach z Grekami pierwszeństwo będzie przysługiwać Waregom (*Saga*, cap. 4).

⁹⁶ *Saga*, cap. 4.

⁹⁷ S.T. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 3-4.

Normanowi. Snorri przedstawia go jako krewnego cesarzowej⁹⁸. Postać tę zazwyczaj identyfikowano z dowódcą wyprawy sycylijskiej, Jerzym (Georgios) Maniaksem⁹⁹.

Problem w tym, że według skandynawskiego dziejopisa Harald znalazł się pod dowództwem Gyrgira na początku służby w Bizancjum. Rywalizacja między nimi miała toczyć się w czasie walk z Saracenami na wyspach greckich i w „kraju Saracenów”, nie zaś na Sycylii. O obecności Gyrgira na wyspie Snorri w ogóle nie wspomniał. Nie jest to dowód rozstrzygający, gdyż przy opisie kampanii sycylijskiej skandynawski dziejopis nie wymienił żadnego bizantyńskiego dowódcy, ale mimo wszystko musimy się zastanowić, czy w istocie Snorri miał na myśli Jerzego Maniakesa. Dodać trzeba, że znając temperament i charakter Jerzego trudno sobie wyobrazić, by Hardraada mógł mu się bezkarnie przeciwstawić¹⁰⁰.

Andrzej Poppe zaproponował inne rozwiązanie. Według tego uczonego Gyrgir to Stefan, dowódca floty¹⁰¹. Za taką identyfikacją przemawia fakt, że Stefan, w przeciwieństwie do Jerzego, nie wyróżniał się zdolnościami wojskowymi, co odpowiada świadectwu sagi. Ponadto Maniakesa nie łączyło żadne pokrewieństwo z rodziną cesarską.

Sprawa nie jest jednak całkiem oczywista. Wprawdzie Gyrgir pojawia się w tekście Snorri Sturlsona po raz pierwszy, gdy mowa o działaniach floty¹⁰², ale jednoznacznie jest określany, jako głównodowodzący całej armii¹⁰³. Stefan nigdy nie sprawował takiej funkcji. Nie był on też krewnym cesarzowej, lecz mężem siostry cesarza¹⁰⁴. Ponadto miejsca walk wymieniane w sadze odpowiadają raczej karierze Jerzego, a nie Stefana. Obaj uczestniczyli w działaniach na Sycylii, ale tu Harald walczył na lądzie, a zatem znajdował się pod komendą Jerzego, nie zaś dowodzącego flotą Stefana.

Warto zauważyć, że Gyrgir jest jedynym wodzem bizantyńskim wymienionym z imienia w *Sadze o Haraldzie*. W tej sytuacji nie można wykluczyć i takiej możliwości, iż prototypem tej postaci był jakiś inny dowódca, towarzyszący Normanowi w początkowym okresie jego służby w cesarstwie. W tradycji skandynawskiej nie zachowało się jego imię, zaś do piszącego po blisko stu latach od zaistniałych wydarzeń Snorriego Sturlsona dotarło jedynie zniekształcone imię Jerzego, najwybitniejszego z dowódców tej epoki.

Gdybyśmy nawet, mimo poważnych zastrzeżeń, uznali, iż poprawna jest identyfikacja Maniakesa z Gyrgirem, nie oznacza to, że podkomendni Haraldą przyłączyli się do buntu przeciw głównodowodzącemu¹⁰⁵. Gdyby tak uczynili, musieliby wraz z Arduinem i jego ludźmi wrócić do Italii i zapewne zobaczylibyśmy ich później w walce przeciw

⁹⁸ *Saga*, cap. 3.

⁹⁹ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 3; V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 260.

¹⁰⁰ Maniakes nie wahał się ukarać chłostą Arduina, a nawet zwinąć i uderzyć Stefana, męża siostry cesarza Michała IV.

¹⁰¹ A. Poppe, *La dernière*, s. 27-28

¹⁰² Zwraca na to uwagę A. Poppe (*La dernière*, s. 27), który wręcz nazywa go dowódcą floty. Przypomnijmy jednak, że po walkach na wyspach greckich saga opisuje działania na lądzie.

¹⁰³ *Saga*, cap. 3.

¹⁰⁴ Skylitzes, s. 405; Zonaras, lib. XVII, 15, s. 593.

¹⁰⁵ Warto w tym miejscu dodać, że ów bunt nie oznaczał wszczęcia otwartej rewolty. Arduin podstępem wyłudził zdode na opuszczenie Sycylii i po prostu zabrał swych podkomendnych na Półwysep Apeniński.

cesarstwu na Półwyspie Apenińskim. Tymczasem Harald nie tylko wrócił do Konstantynopola, ale wkrótce otrzymał od cesarza kolejne zadania.

Chociaż odejście Normanów osłabiło siły Maniakesa, nie to było główną przyczyną ostatecznej katastrofy ekspedycji. Decydujący okazał się konflikt ze Stefanem. Dowódca floty nie sprawdził się, jako wojskowy. Pozwolił uciec morzem pokonanym siłom arabskim, co spowodowało gwałtowną reakcję Jerzego. Upokorzony przez niego Stefan poskarżył się cesarzowi, czym przyczynił się do odwołania swego zwierzchnika¹⁰⁶, którego w Konstantynopolu podejrzewano o chęć uzurpacji¹⁰⁷. Teraz to Stefan przejął dowództwo, a do pomocy przysłano mu eunucha, prepozyta Bazylego Pediaditesa¹⁰⁸.

Następcy Maniakesa utracili jego zdobycze. Zdaniem Skylitzesa winna temu była nieudolność eunucha Bazylego¹⁰⁹. W istocie jednak szanse utrzymania zdobytych pozycji były niewielkie. Przyczyn przekreślenia sukcesów Jerzego było kilka, zbyt małe siły, dezercja normańskich najemników i niestabilność sytuacji politycznej w południowej Italii¹¹⁰. Na to dopiero nałożyły się błędy Bazylego¹¹¹. Widząc nieskuteczność swych wysiłków obaj dowódcy wycofali się z Sycylii¹¹². Najdłużej (do 1042 r.) opierała się Mesyna broniona przez Armeńczyka, *protospathariosa* Kekaumena Katakalona¹¹³.

Wyprawa Jerzego Maniakesa była ostatnią próbą powrotu cesarstwa bizantyńskiego na Sycylię. Po jej niefortunnym zakończeniu Arabowie stopniowo odzyskali utracony teren. Wprawdzie Michał V przywrócił Maniakесowi wolność i stanowisko, lecz tym razem wódz musiał ograniczyć swe operacje do terenu południowej Italii, gdzie zagroże-

¹⁰⁶ S. Blöndal, *The Last Exploita*, s. 3-4; V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, 292.

¹⁰⁷ Psellos, VI, 76 (Psellos nazywa odwołanie Maniakesa „haniebnym”); Cedrenus, II, s. 523; V. von Falkenhausen, *La Dominazione*, s. 74; I. Gay, *L'Italie méridionale*, t. II, s. 451; W. Felix, *Byzanz*, s. 211; W. Treadgold, *Byzantium and its Army, 284-1081*, Stanford 1995, s. 215. Maniakesa uwięziono wraz z Bazylim Teodorokonikosem (Cedrenus, II, s. 523), przyszłym zwycięzcą Rusów w 1043 roku. J.-R. Cheynet (*Pouvoir*, s. 312, p. 46) widzi w tym usuwanie wodzów z potężnych, konkurencyjnych rodów.

¹⁰⁸ Cedrenus, II, s. 523 i 525; Skylitzes, s. 406; *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris De officiis regis libellus*, eds. V.G. Vassilievsky i V. Jernsted, Amsterdam 1965, s. 20; I. Ferluga, *Cecaumeno*, s. 175-176; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 149; R. Guiland, *Eunuques*, s. 174).

¹⁰⁹ Skylitzes, s. 406.

¹¹⁰ Przysłany na wyspę Michał Dokeianos wkrótce musiał opuścić pole walki ze swymi oddziałami z powodu zamieszek w Pulii (Lupus Protospatharius, ad a. 1041, s. 58; *Annales Baresnes*, ad a. 1041, MGH SS, t. V, Hannoverae 1844, s. 54; *Anonymi Baresnes Chronicon* (56-1043) ad a. 1042, *Rerum Italicarum Scriptores*, t. V, s. 141; F. Chalandon, *Historie de la Domination*, s. 95; V. von Falkenhausen, *La Dominazione*, s. 74-75; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 157.

¹¹¹ I. Ferluga, *Cecaumeno*, s. 176.

¹¹² W. Felix, *Byzanz*, s. 213.

¹¹³ Zonaras, lib. XVII, 15, s. 594; Skylitzes, 406, 419; Cedrenus, II, s. 523-525; L. Bréhier, *The Life*, s. 172; V. von Falkenhausen, *Greek Presence*, s. 257; I. Gay, *L'Italie meridionale*, t. II, s. 451; I. Shepard, *Sicilian Expedition*, s. 150, 155-156. Kekaumenos jako *protospatharios* był dowódcą *tagma Armeniakoi* (I. Ferluga, *Cecaumeno*, s. 176). Potem przybył do Konstantynopola w czasie buntu przeciwko Michałowi i wsparł cesarza, ale i tak buntownicy odnieśli sukces (S. Vryonis, *Byzantine Δημοκρατα*, s. 307).

niem stali się Normanowie¹¹⁴. W drugiej wyprawie Maniakesa na Zachód, zakończonej nieudaną próbą uzurpacji tronu¹¹⁵ Harald nie uczestniczył.

W połowie 1040 roku Hardraada powrócił do Konstantynopola, gdzie został przyjęty serdecznie i uhonorowany tytułem *manglavites* (μαγγλαβτες)¹¹⁶. Wkrótce wykorzystano jego umiejętności do stłumienia buntu Piotra Deljana w Bułgarii (1040-1041)¹¹⁷. Na tym odcinku działań wódz znalazł się najpóźniej w sierpniu 1040 roku (wtedy wojska powstańców obległy Tesalonikę)¹¹⁸. Gdy w 1041 roku cesarz Michał IV osobiście wyprawił się do Bułgarii i obległ twierdzę Bojana koło Sofii, u jego boku znalazł się Harald wraz z oddziałem wareskim¹¹⁹. Brał udział w pokonaniu Deljana koło jeziora Ostrowo i w oblężeniu Sredec (Sofia)¹²⁰. Niewykluczone, że walcząc z Bułgarami oddział Haralda zapędził się na obszary Grecji¹²¹. Jak zaświadcza autor *Pouczenia*, który brał udział w tej ekspedycji i poznał osobiście Haralda. Walcząc z Bułgarami Wareg dokonywał czynów godnych swego wysokiego pochodzenia i wykazał się odwagą¹²². Jeszcze większe zasługi przypisuje Haraldowi skald Thiodolf, który określa go mianem „niszczyciela Bułgarii”, czy też „postrachu Bułgarów” (*Bolgara brennir*)¹²³. Cesarz Michał IV docenił zasługi normańskiego wodza. Podczas powrotu z ekspedycji, w mieście Mosinopolis (obecnie Komotini w Tracji) nadał mu tytuł *spatharokandidatus*¹²⁴. W stolicy cesarstwa

¹¹⁴ Zapewne nie jest kwestią przypadku, że to podkomendni Arduina, którzy walczyli pod Maniakem, po powrocie do Italii zajęli jej podbojem.

¹¹⁵ J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestation*, s. 57-58.

¹¹⁶ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 2; L. Bréhier, *Les institutions des Empires byzantin*, Paris 1949, s. 134; I. Dujčev, *Les Normands*, s. 205.

¹¹⁷ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97; Cedrenus, II 532-533; Psellos, lib. IV, 39-50. Na temat buntu Piotra zob. Cedrenus, II 527-533; V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 269 sq.; I. Dujčev, *Les Normands*, s. 204-205; *Istoria na Blgarite*, t. 1: *Ot drevnosti do kraja na XVI vek*, red. G. Bakałow, Sofia 2003, s. 329-331; G.G. Litavrin, *Bulgaria i Vizantia v XI-XII vv*, Moskva 1960, s. 376-396; T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1988, s. 73.

¹¹⁸ Tak sądzi V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 294). Inaczej (pojechał na front bułgarski późną jesienią).

¹¹⁹ I. Dujčev, *Les Normands*, s. 205; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 1. Załoga twierdzy została zmuszona do kapitulacji.

¹²⁰ V.G. Vassilievsky powołuje się na Attaliatesa, który zaświadcza, że cesarz odwiedził miasto wraz ze swą gwardią (Michaelis Attaliatae *Historia*, ed. I. Bekker, Bonn 1853, s. 9). W jej szeregach uczonego poszukuje Waregów Haralda (tamże, s. 270). Ponieważ z kolei Kedrenos użył określenia *tagma ton megathymon* (Cedrenus, II, s. 532), Vassilievsky uznał, że oddział normańskiego wodza liczył około 400 wojaków. Podobnie sądzi S. Blöndal (*The last Exploits*, s. 1).

¹²¹ V.G. Vassilievsky (*Variago-russkaja*, s. 272) cytuje inskrypcje runiczne zapisane na pochodzącej z Pireusu rzeźbie wyobrażającej lwa, w których mowa m.in. o Haraldzie Wysokim, którego uczonego utożsamia z Hardraadą (szerzej tamże, s. 273-275). O tym, że Piotr Deljan wysłał jeden ze swych oddziałów do Grecji wspomina Kedrenos (Cedrenus, II, 529).

¹²² *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 2; I. Dujčev, *Les Normands*, s. 205.

¹²³ *Saga*, cap. 1.

¹²⁴ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jernstedt, s. 97 (tu: ἐν Μεσσηνίᾳ πολεῖ co G.G. Litavrin poprawia na: ἐν Μοσυνουπόλει (*Pouczenie*, ed. Litavrin, s. 298)). S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 2; T.D. Kendrick, *A History*, s. 173. Była to bardzo wysoka ranga (3 stopień).

Wareg cieszył się zaufaniem władcy będąc dowódcą gwardii pałacowej. Zapewne wówczas uzyskał zgodę na ufundowanie w Konstantynopolu kościoła ku czci św. Olafa¹²⁵.

Tak świetnie rozwijająca się kariera została w pewnej chwili poważnie zagrożona. Uwikłany w konflikty wewnętrzne w cesarstwie normański wódz krótko przebywał w więzieniu¹²⁶. Jest w tej sprawie wiele niewiadomych dotyczących zarówno powodów niełaski, jak i czasu w którym nastąpiła. Różnice występują w samej tradycji skandynawskiej. O ile różne wersje *Sagi o Haraldzie* zawierają informacje o uwięzieniu wodza, to poeci dworscy, wśród nich Valgard z Velli w ogóle nie wspominają o tym wydarzeniu¹²⁷. Podobnie nie znajdziemy o nim wzmianki w *Pouczeniu dla cesarza*¹²⁸.

Powody niełaski także budzą dużo wątpliwości. W tradycji normańskiej znajdujemy sensacyjno-romantyczną opowieść o romansie Haralda z piękną arystokratką, Marią, krewną cesarzowej Zoe, której nie mógł poślubić z powodu sprzeciwu władczyni¹²⁹. Jego uwięzienie miało być spowodowane zazdrością Zoe, która sama marzyła o przystojnym wodzu i nie chciała go wypuścić z Konstantynopola¹³⁰. Wersja powyższa jest z różnych powodów całkowicie nieprawdopodobna. Harald zamierzał poślubić – z miłości lub wyrachowania politycznego – córkę Jarosława Mądrego. Gdyby chciał zrezygnować z tego związku nie wysyłałby do przyszłego teścia transportów z łupami zdobytymi na służbie cesarstwu¹³¹. Ponadto nie było wówczas w Konstantynopolu młodej, atrakcyjnej i spokrewnionej z cesarzową lub cesarzem osoby, która nosiłaby imię Maria¹³².

Blöndal podejrzewa, iż Harald znalazł się w niełasce za sprawą uwolnionego z więzienia Jerzego Maniakesa¹³³. Uczony ten przyjmuje bez zastrzeżeń identyfikację Jerzego z Gyrgirem i opowiada się za silnym uczuciem wrogości między nim a Haraldem. Spotyka się także opinie, iż areszt był związany ze zmianą stosunku Bizancjum do Waregów lub nastąpił w związku z podejrzeniami o poparcie buntu Maniakesa¹³⁴. Zauważmy, że w tym ostatnim przypadku musielibyśmy przyjąć, iż Harald był jego sojusznikiem, nie zaś wrogiem. Czy jednak musimy uciekać się do tak skomplikowanych wyjaśnień? Formalnie przeciw Haraldowi wysunięto oskarżenia o nadużycia finansowe. Wódz miał przywłaszczyć sobie publiczne pieniądze i nie oddać do skarbcza części należnych fiskusowi łupów¹³⁵. Jeśli bogactwa, które wywiózł z Bizancjum były tak wielkie, jak chce

¹²⁵ Wątpliwe, by kościół był pod wezwaniem św. Olafa. Wydaje się, że był pod wezwaniem Świętej Dziewicy od Waregów [Panagia Varagiotissa] (V.G. Vassilievsky, *Variaga-russkaja*, s. 276-277).

¹²⁶ Zgodnie z tradycją, uwięziono go w wieży, niedaleko „kościółka Waregów” (przypis 123). Niewykluczone jednak, że Harald siedział w więzieniu pałacowym (S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 13-14). Wraz z nim uwięzieni zostali: Haldor Snorrason i Ulf Ospaksson.

¹²⁷ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 7.

¹²⁸ Zwrócił na to uwagę S. Blöndal (Tamże, s. 6).

¹²⁹ Tamże, s. 25.

¹³⁰ *Saga*, cap. 13; V.G. Vassilievsky, *Variaga-russkaja*, s. 278.

¹³¹ *Saga*, cap. 5.

¹³² Jedyną znaną jest matka cesarza, osoba już dość wiekowa.

¹³³ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 5.

¹³⁴ A. Poppe, *La dernière*, s. 28.

¹³⁵ *Saga*, cap. 13; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 5.

tradycja skandynawska, niewykluczone, że w istocie dopuścił się jakichś nadużyć, co doprowadziło go do cesarskiego więzienia¹³⁶.

Według Snorriego polecenie uwięzienia wodza, z poduszczenia Zoe wydać miał jej ostatni mąż, Konstantyn IX¹³⁷, na którym następnie Harald zemścił się pozbawiając go oczu. To ewidentna pomyłka kronikarza, bowiem to nie Konstantyn, lecz jego poprzednik Michał V utracił władzę i oczy. Co więcej, mamy podstawy sądzić, iż Harald uczestniczył w usunięciu z tronu i oślepieniu tego cesarza w 1042 roku¹³⁸.

Biorąc to wszystko pod uwagę za najbardziej prawdopodobne przyjąć można, iż pobyt Haralda w więzieniu przypadł na czasy Michała V¹³⁹. Wolność mógł odzyskać krótko przed przewrotem, który odsunął od władzy tego cesarza, bądź już w jego toku na polecenie przywódców buntu¹⁴⁰.

Takie datowanie niełaski normańskiego wodza tłumaczyłoby narastanie jego niechęci do Michała V i wyjaśniało, dlaczego, gdy ten ostatni podjął próbę pozbycia się cesarowej Zoe i patriarchy Aleksego, wzbudzając tym niechęć do swej polityki, część Waregów nie wykonała jego rozkazów i wystąpiła przeciwko niemu¹⁴¹. W trakcie buntu przeciw cesarzowi przyszło Normanowi stanąć przeciw dawnemu towarzyszowi broni, Kekaumenowi Katakalonowi, który właśnie powrócił z Messyny z niewielką grupą podkomendnych¹⁴². Gdy przewrót już się dokonał, wysłano oddział wojska w celu schwytania i ukarania Michała V i jego wuja, Konstantyna, którzy schronili się w klasztorze Studion. Ów od-

¹³⁶ S. Blöndal (*The Last Exploits*, s. 12) sugeruje, że dlatego w toku rewolty przeciw Michałowi V – w której Waregowie odegrali istotną rolę – spalono między innymi część pałacu, w której znajdowały się archiwa skarbcza cesarskiego.

¹³⁷ Jeszcze inną wersję znajdujemy u Wilhelma z Malmesbury: za zniewagę uczynioną pewnej damie.

¹³⁸ O udziale Haralda w oślepieniu cesarza bizantyńskiego wspominają skaldowie, zob. V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 279; A. Poppe, *La derniere*, s. 24-25. Również świadectwo Psellośa dotyczące wydarzeń związanych z obaleniem Michała V może wskazywać na współudział Haralda w tych wydarzeniach, chociaż równocześnie wiemy, że przez cały czas u boku cesarza była gwardia wareska. Oznaczałoby to, że w tym momencie Harald nie stał na jej czele, lecz występował jako jej przeciwnik. Na temat buntu przeciw cesarzowi cf. Psellos VI, 26-50; Attaliates, s. 13-16; Cedrenus, II, 536-540; Skylitzes, s. 417-421; Ibn al-Athir cytowany w: V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 282-283.

¹³⁹ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 7. Wypada zgodzić się z tym uczonym, że uwięzienie nie mogło mieć miejsca w okresie kampanii sycylijskiej, ani zaraz po niej, chociaż w przeciwieństwie do S. Blöndala nie wiązałabym tego z niełaską Maniakesa, lecz z faktem, że Harald pojechał do Bułgarii niemal wprost z Sycylii.

¹⁴⁰ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 5. Według nordyckiej tradycji uwolniła go pewna arystokratka, dzięki objawieniu św. Olafa (*Saga*, cap. 14).

¹⁴¹ Do dziejów tych wydarzeń dysponujemy znakomitym źródłem, jakim jest *Kronika* Michała Psellośa (lib. VI, 26-50). Wspomina o nich też arabski kronikarz Ibn al-Athir. Według niego zagrożony władca polecił Waregom otoczyć klasztor Stenon w którym przebywał patriarcha. Ci jednak pozwolili mu uciec. S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 15-23. Nie oznacza to, że wszyscy Waregowie poparli przewrót – część pozostała wierna Michałowi V, za co później ponieśli karę. O wahaniach wśród najemników wyraźnie pisze Psellos (lib. VI, 30).

¹⁴² S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 19-20; J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestation*, s. 55.

dział składał się zapewne z Waregów, a na jego czele stał Harald, który chętnie podjął się krwawego zadania osłepienia obalonego władcy, do którego żywił osobistą niechęć¹⁴³.

Nie wiadomo, kiedy dokładnie i w jakich okolicznościach Harald opuścił Konstantynopol. Chciał udać się do Norwegii, by zgłosić swe prawa do tronu¹⁴⁴. Autor *Pouczenia dla cesarza* twierdzi, iż prosił o zwolnienie ze służby cesarza Konstantyna Monomacha, ale go nie otrzymał¹⁴⁵. Powodów odmowy możemy się tylko domyślać. Jeśli Harald chciał wyjechać niedługo przed atakiem Rusów, cesarz mógł chcieć zatrzymać jego ludzi dla wzmocnienia obrony miasta, lub, co bardziej prawdopodobne, obawiał się ewentualnej współpracy Normanów z najeźdźcami¹⁴⁶. W Bizancjum z całą pewnością dobrze wiadano o związkach, łączących Haralda z Jarosławem Mądrym. Ostatecznie udało mu się opuścić stolicę wschodniego imperium i powrócić szczęśliwie do Kijowa (zima 1042/1043)¹⁴⁷. W Bizancjum pozostawił po sobie niezłą opinię; jak się wydaje, cieszył się tu szacunkiem. W *Pouczeniu dla cesarza* jest nazywany królem Waregów; podkreśla się też jego wysokie urodzenie i odwagę¹⁴⁸.

Wieloletni pobyt w cesarstwie był dla Hardraady bardzo owocny. Służba cesarstwu pozwoliła samemu Haraldowi i jego Waregom na wzbogacenie się dzięki łupom, specjalnym donacjom cesarskim, różnorakim rekwizycjom, a może także dzięki poborowi podatków na zlecenie władz¹⁴⁹. Snorri podkreśla ogrom bogactw zdobytych przez Haralda i przetransportowanych na Ruś¹⁵⁰. W trakcie swej służby w cesarstwie Harald miał je wysłać przez zaufanych ludzi do swego przyszłego teścia Jarosława Mądrego. Monety bizantyńskie przywiezione przez Haralda do Skandynawii także musiały być liczne, skoro stały się wzorem dla duńskich¹⁵¹. Zdobyte bogactwa ułatwiły Haraldowi dalszą karierę. Wiosną 1045 roku poślubił córkę Jarosława Elżbietę.

Gdy w 1043 roku Jarosław Mądry poprowadził ekspedycję na Konstantynopol, towarzyszyły posiłki skandynawskie¹⁵². Nie musi to wszakże oznaczać, że Harald zainicjował wyprawę¹⁵³. Jako sojusznik i narzeczony córki ruskiego księcia był zobowiązany go

¹⁴³ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 21.

¹⁴⁴ *Saga*, cap. 13.

¹⁴⁵ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jersstedt, s. 97; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 6-7.

¹⁴⁶ A. Poppe, *La dernière*, s. 26.

¹⁴⁷ Nie wiadomo, czy za zgodą cesarza, czy potajemnie (*Saga*, cap. 15; *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jersstedt, 97; S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 25; V.G. Vassilievsky, *Variago-russkaja*, s. 303). Między bajki należy włożyć informację, iż uwiózł ze sobą owa Marię, z którą rzekomo chciał się żenić (*Saga*, cap. 15).

¹⁴⁸ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jersstedt, s. 97; D. Obolensky, *The Byzantine*, s. 162.

¹⁴⁹ S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 12.

¹⁵⁰ *Saga*, cap. 16 (przypisuje je m.in. rzekomemu grabieniu pałacu cesarskiego); S. Blöndal, *The Last Exploits*, s. 5-6.

¹⁵¹ A. Kazhdan, Ch.M. Brand, *Harald Hardraada*.

¹⁵² T.D. Kendrick, *A History*, s. 166. Gdy Jarosław stanął pod Konstantynopolem u władzy był już Konstantyn Monomach; cesarz początkowo chciał uniknąć walki i dwukrotnie proponował negocjacje, ale Rusowie odrzucili propozycje; wtedy doszło do walki, którą przez Jarosława przegrał (tamże, s. 167).

¹⁵³ Sądzi się niekiedy, że nakłonił teścia go do ataku na cesarstwo (A. Kazhdan, Ch.M. Brand, *Harald Hardraada*).

wspierać. Pamiętał z pewnością, że kiedyś i on i jego brat korzystali z jego gościnności i pomocy. W Konstantynopolu nie zarzucano mu zdrady. W *Pouczeniu dla cesarza* czytamy, po powrocie do kraju zachował miłość i wierność względem Bizancjum¹⁵⁴.

A VARANGIAN IN BYZANTIUM. HARALD HARDRAADE'S SICILIAN ADVENTURE

S u m m a r y

Very few people realize that Harald Sigurdsson Hardraade (literally translated as 'stern counsel' or 'hard ruler'), king of Norway (1047-1066) and a rival of William the Conqueror in the fight for the English throne, had experienced almost ten year service in Byzantine army (c. 1033-1042).

He came to the court of Constantinople around 1033 from Russia, where he had come to three years earlier after an escape from his homeland, Norway. Similarly to many of his fellows he was a mercenary, first in the service of Yaroslav I the Wise and then east-Roman emperor Michael IV the Paphlagonian (1034-1041). Together with the Varangian army, he fought against the Arabs in Asia Minor, upon Euphrates and in Sicily. Between 1040-1041 his abilities were used in order to suppress Peter Delyan's rebellion in Bulgaria. His involvement in internal conflicts in the Empire (i.e. removal of Michael V from power in 1042) cost this Norman leader even a short stay in prison. He came back to Kiev and the riches gathered during his service in the Empire helped him continue his career.

One of the most interesting episodes during his stay in Byzantium was Hardraade's participation in a travel to the West (1037-1038). It is discussed not only in Byzantine and Italian documents but it is also mentioned in a rarely used text by Snorri Sturlusson.

This expedition was the last attempt at reclaiming Sicily from the Muslims. Its aim was also to rebuild a position of the Empire in southern Italy and reorganization of western lands. Byzantium treated this expedition as very important, which can be proven by the selection of its leaders and the size of the army. The latter consisted both of infantry as well as fleet. Among them there were numerous soldiers from various Byzantine themes, regiments from the south of Italy and foreign contingents, including Harald's Normans. George Maniaces was the commanding leader of the infantry, who was an outstanding ruler, strategist and autocrat of Italian *tagma* and catepan of this province. Stephan, emperor's sister's husband became the leader of the fleet.

In 1038, Maniaces landed in Sicily and succeeded in battles there (invasion of Messina and Syracuse, victories upon Rametta and Troina). The Normans under Harald's command significantly contributed to these successes, which is broadly described by Snorri Sturlusson. Shortly afterwards their conflict about the pay and spoils with their leader became the factors which determined the failure of the expedition.

¹⁵⁴ *Pouczenie*, ed. Vassilievsky-Jersstedt, s. 97.